

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ДАВИДЕНКО Володимир Олександрович

УДК 141.7 : 316

**ТРАНСФОРМАЦІЯ МАРГІНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, доцент
ПОЛИСАЄВ Олександр Павлович,
Національний авіаційний університет, завідувач
кафедри політології та соціальних технологій.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ВОРОНKOBA Валентина Григорівна,
Запорізька державна інженерна академія,
завідувач кафедри менеджменту організацій;

кандидат філософських наук, доцент
СУХОДУБ Тетяна Дмитрівна,
Центр гуманітарної освіти НАН України,
професор кафедри філософії науки і культурології.

Захист відбудеться “10” вересня 2010 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “1” липня 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Висока динаміка сучасних трансформацій у суспільстві об'єктивно впливає на виникнення значних структурних диспропорцій у всіх сферах суспільного буття, а негомогенність і фрагментарність інтеграційних процесів у світі детермінують зростання дистанції між спільнотами, які виступають суб'єктом інтеграції, і тими, що залишилися поза процесом, або залучені до нього недостатньою мірою. У результаті вказаного на нинішньому етапі глобалізації маргінальними стають не лише окремі особистості й соціальні групи, а й окремі спільноти.

Статистичні дані Міжнародної організації праці (МОП) констатують, що половина людства у світі отримує менше, ніж 2 євро на добу, а одна п'ята населення планети живе на суму, що не перевищує 1 євро на добу. Водночас прибутки кожного із 200 найбагатших людей планети збільшується на 25 євро щосекунди. За участь у рекламі взуття Nike баскетболіст Майкл Джордан отримав більше, ніж сукупна річна платня 40 тис. індонезійських працівників, що виробляють це взуття.

Із зростанням масштабів маргінесу у суспільстві поглиблюються соціальні суперечності, які утворюють підґрунтя для розгортання глобальних криз, наслідки яких є важко прогнозованими з позицій сучасної науки. Зазначене актуалізує соціально-філософський аналіз особливостей маргінесу в умовах глобалізації, детермінант і механізмів соціального транзиту маргінальних спільнот в інтегрований соціокультурний простір.

У зв'язку з цим виникає необхідність в узагальненні результатів раніше проведених розробок поняття «маргінес» і визначення його наукових рамок як теоретичного інструменту пізнання особливостей суспільних процесів в умовах глобалізації. Викладене обумовлює актуальність вибраної теми дослідження.

Стан наукової розробки теми. Філософську рефлексію щодо ставлення суспільства до особистостей, які за своїм світосприйняттям не вписувалися у панівні суспільні норми, можна знайти у трактатах мислителів Стародавнього Світу, Давньої Греції, доби Відродження, часів Нової та Новітньої історії. У результаті захоплення чужих територій, работорівлі, географічних відкриттів та розвитку торгівлі відбувалася фрагментарна соціокультурна дифузія і феномен маргінесу став поширюватися вже не на окремі особистості, а на цілі соціальні групи. Однак найбільш рельєфно формування маргінальних спільнот відбувалося під впливом масштабних трансформацій, характерних для кожної історичної епохи. Так, у добу Давнього Риму масова міграція до міст селян, які втратили можливість господарювати на землі, зумовила значне зростання міського плебсу, аксіологічні орієнтири якого виражалися гаслом «хліба та видовищ». Історія Середньовіччя зафіксувала утворення маргінальних спільнот із числа військових найманців, які залучалися монархами для ведення тривалих феодалських війн та хрестових походів, але після завершення військової кампанії (а також формування постійних армій) не могли абсорбуватися в інститути феодалського

суспільства, надаючи перевагу розбійництву та пограбуванню як засобам свого існування.

Перехід від феодального суспільства до індустріального супроводжувався утворенням люмпен-спільнот. Суттєва відмінність образу життя та аксіологічних орієнтирів пауперизованого селянства детермінувала складність адаптації цієї соціальної страти до нової для себе ролі пролетарів. Крім того, надлишок пропозиції дешевої робочої сили на ринку праці призводив до безробіття, внаслідок чого у суспільстві поширювалася бідність та соціальна нерівність.

До ХХ століття феномен маргінесу не виокремлювався як самостійний елемент соціальної теорії, а розглядався у цілісності загальних проблем суспільного розвитку. Однак із прискоренням розвитку людства, поглибленням нерівності та, відповідно, соціальних суперечностей у суспільстві сформувався науковий підхід до дослідження маргінесу. Так, у 20-ті роки ХХ ст. американський вчений Р.Парк, досліджуючи проблеми соціальної мобільності індивідів, увів поняття маргінальності, визначивши її як стан індивідів, які знаходяться на межі двох різних культур. Е.Стоунквіст, Т.Веблен, Т.Шибутані, Д.Головенські та інші доповнювали цю теоретичну концепцію з позицій соціології, культурології, антропології, психології.

У європейських ученнях методологічну базу в дослідженні маргінесу склали філософські течії марксизму, структуралізму, екзистенціалізму, постструктуралізму, постмодернізму тощо. А.Фарж, Я.Штумський, Б.Манчіні та інші визначали «нижню» і «верхню» межі маргіналізації. «Нижня» – це соціальне «дно» суспільства, куди потрапляли економічно збіднілі верстви населення. До «верхньої» межі відносили політичних радикалів-вільнодумців, революціонерів, які виступали проти несправедливої системи розподілу суспільних цінностей.

І хоча на притаманність таким маргінальним особистостям інноваційної складової вказували мислителі різних часів, найбільш вагомий доробок у розкриття вказаної риси феномену маргінесу зробили постструктуралісти та постмодерністи Ф.Гваттарі, Ж.Дельоз, Ж.Дерріда, М.Фуко.

З 80-х років ХХ століття у філософських конструкціях вертикальна ієрархія, яка походила з класової стратифікації, поступово заміщується горизонтальною диференціацією на «аутсайдерів» та «інсайдерів». Останні формують своєрідний суспільний мейнстрім – інтегровану єдність пролетаріату, середнього та вищого класів соціуму. До «аутсайдерів» віднесені різноманітні маргінальні групи.

Особливості радянського підходу відображені у працях С.Васильцова, А.Галкіна, Г.Данишевської, І.Кравченко, В.Радаєва, Є.Рашковського, Є.Старікова, М.Тьомкіна, Б.Шапталова, В.Шапінського. Зокрема, М.Тьомкін аналізує місце і роль лінійних керівників у традиційній системі управління, визначаючи рівень їх статусної маргінальності. Про культурні аспекти маргінальності йдеться в публікаціях В.Шапінського. Є.Рашковський визначає поняття маргіналітів, обґрунтовує об'єктивні причини виникнення маргінальних ситуацій, актуалізує проблему маргіналітів та маргінальності для долі сучасної

демократії. Б.Шапталов розглядає специфічну проблему масового декласування усіх верств громадян в умовах побудови соціалізму радянського типу. С.Кагермазова, проаналізувавши позиції західних авторів (А.Антоновські, А.Керкхоффа, Б.Беррі, А.Гріна та ін.), обґрунтувала загальну схему виникнення маргінальної ситуації, здійснила аналіз психології маргінальності, окреслила межі маргінальної особистості.

У вітчизняній науці спроби систематизації різних підходів до аналізу маргінальності фіксуються в роботах К.Феофанова та Н.Фролової. А.Атоян обґрунтовує ідею соціальної маргіналістики як нового міждисциплінарного напрямку в дослідженні явища маргінальності і пропонування шляхів демаргіналізації певних груп. Свою позицію він виводить із природи маргінального як досить складного явища, цілісний аналіз якого можливий лише при взаємодії цілої низки наук про суспільство і людину.

Вітчизняні дослідники проблеми маргінесу спираються на загальнофілософські дослідження суперечностей суспільного розвитку, об'єктивних і суб'єктивних факторів самореалізації особистості та груп, проблем їх адаптації та самоствердження на різних етапах соціальної трансформації. У зв'язку з цим слід назвати праці В.Андрущенка, С.Батеніна, В.Бежа, Є.Бистрицького, Ю.Бродецької, Л.Буєвої, І.Ватіна, Г.Волинка, В.Воронкової, Є.Головахи, О.Гомілко, Л.Губерського, Є.Желєзова, А.Здравомислова, В.Заблоцького, Р.Карпінської, Л.Кемалової, Л.Когана, С.Кримського, В.Малахова, А.Маслова, М.Михальченка, В.Москаленко, В.Муляра, І.Надольного, О.Полисаєва, І.Предборської, І.Резвицького, Л.Сохань, В.Струтинського, В.Шановського, В.Шинкарука та інших, в яких автори окреслюють предмет дослідження з різних філософських ракурсів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах держбюджетних тем кафедри філософії Національного авіаційного університету «Гармонізація науки і вищої освіти в умовах інформаційного суспільства» (№55-ф 9/к97) та «Проблеми культури постмодерну». Тема дисертації затверджена Вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету 21 жовтня 2005 р., протокол №2.

Мета і завдання дослідження. Актуальність теми дослідження та ступінь її розробленості визначили мету дисертаційної роботи, яка полягає у цілісному соціально-філософському осягненні феномену маргінесу спільнот у сучасних умовах та визначенні основних детермінант якісної трансформації маргінальних спільнот.

Реалізація поставленої мети передбачає послідовне вирішення наступних **завдань:**

- визначити сучасний зміст ключових понять дослідження: «маргінес», «маргінальний перехід», «маргінальний стрибок»;
- дослідити природу, сутність, зміст і форми буття явища маргінесу;
- розкрити соціально-економічні механізми та інституціональні чинники маргінесу спільнот на етапі глобальних перетворень у суспільстві;

- обґрунтувати феноменологічний характер «маргінального стрибка» спільнот в умовах глобалізації;
- виявити фактори, які об'єктивно впливають на ефективність соціально-філософського проектування транзиту маргінальних спільнот у глобальний соціокультурний простір;
- визначити загальні детермінанти висхідного розвитку української спільноти в процесі регіональної інтеграції.

Об'єкт дослідження – маргінальні спільноти в умовах глобалізації.

Предмет дослідження – трансформації маргінальних спільнот у процесі регіональної інтеграції суспільства.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі соціально-філософський аналіз поєднує діалектичний і синергетичний методи при дослідженні маргінальних спільнот як складних, відкритих, динамічних, самоорганізованих, цілісних систем, трансформація яких розглядається крізь діалектичний закон взаємного переходу кількісних і якісних змін.

При розв'язанні більш конкретних завдань дисертаційного дослідження використовуються принципи системності, сходження від абстрактного до конкретного, інтерпретації, доповнюваності, історизму як методу розгортання логічного у процесі послідовного удосконалення й ускладнення соціальних контекстів. Компаративний метод використовується при дослідженні джерел, що становлять методологічні та теоретичні засади дисертаційної роботи.

Системний підхід є стрижневим, оскільки дозволяє узгодити всі використані у дослідженні методологічні принципи, а також дає можливість здійснити ефективний структурно-функціональний та міждисциплінарний аналіз наукових рамок визначення феномену маргінесу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації вперше у вітчизняній філософії на основі системного підходу, який поєднує філософсько-методологічний, історичний та соціокультурний аспекти, здійснено цілісне теоретичне дослідження сутності і змісту маргінесу, а також визначені особливості трансформації маргінальних спільнот в умовах глобалізації.

В результаті дослідження сформульовані положення, що виносяться на захист:

вперше:

- розроблена теоретична концепція «маргінального стрибка» спільнот, яка враховує сучасні світові тенденції (соціально-економічні, політичні, демографічні, міграційні) та сутність основних соціальних суперечностей, що виявляються під час соціокультурної інтеграції спільнот (зокрема, у сферах міжнародного розподілу праці та прибутків, трансформаційно-інституціональній, ресурсній, у т.ч. фінансовій, сировинній, «людського капіталу»);
- визначені детермінанти висхідного соціокультурного транзиту українського суспільства до нового соціального порядку, сутність яких визначається наявним рівнем «людського капіталу» та ресурсним потенціалом країни, на підставі чого показано алгоритм розбудови перспективних інтеграційних зв'язків суспільства;

набуло подальшого розвитку:

– знання про генезу явища маргінесу; теоретично обґрунтовується його природа як іманентно-детермінована діалектична єдність соціальних суперечностей, що виникають у всіх сферах суспільного буття і впливають на трансформацію у суспільстві норм та аксіологічних орієнтирів різних соціальних об'єктів; розкривається сутність феномену як специфічність зв'язків об'єкта у соціумі, які детермінують дивергенцію його соціальних практик із доміантними для конкретного соціального порядку, внаслідок чого такий об'єкт втрачає можливість повною мірою реалізувати свої суспільні функції; формується зміст явища як певна сукупність процесів дистанціювання таких об'єктів від домінуючих у суспільстві норм та аксіологічних орієнтирів, а також їх локалізації у суспільстві й обмеження реалізації ними своїх соціальних функцій; виокремлюються його суб'єктивна й об'єктивна форми;

– філософське осмислення механізмів маргіналізації соціальних об'єктів в умовах глобалізації. Воно доповнене визначенням сучасних особливостей вияву соціально-економічних та інституціональних чинників, соціальна дія яких фіксується у зростанні соціокультурної дистанції між спільнотами, поглибленні бідності у світі, невідповідності суспільних стандартів об'єктивним умовам розвитку конкретних спільнот (інституціональний суб'єктивізм), політиці «подвійних стандартів» тощо;

– ідея, що трансформація маргінальних спільнот потребує фіксації соціумом відповідної доміанти власного розвитку, яка б закріплювала аксіологічні орієнтири щодо вектору її транзиту. Показано, що у негомогенних суспільствах відсутність діалогу між його елітами детермінує інерцію соціальних дій в рамках застарілої доміанти, що лише поглиблює маргінес спільнот;

– теоретичне положення, що на траєкторію транзиту маргінальної спільноти у соціокультурний простір впливає врахування співвідношення проблем розвитку постіндустріальних соціумів і потенціалу окремих спільнот, який детермінований унікальністю їх соціокультурної генези;

уточнено:

– зміст понять «маргінес», «маргінальний перехід», «маргінальний стрибок». Під «маргінесом» розуміється об'єктивний соціальний процес, який відображає процеси дистанціювання специфічних соціальних об'єктів від домінуючих аксіологічних орієнтирів у суспільстві, розподілу матеріальних благ і характеризується дихотомією «висхідний-низхідний»; «маргінальний перехід» постає як зміна сутності суспільних зв'язків соціального об'єкта, які фіксують його специфічне положення у суспільстві; «маргінальний стрибок» визначено як форму переходу спільноти до нового соціального порядку за відносно нетривалий час.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у виявленні й обґрунтуванні особливостей трансформації маргінальних спільнот в умовах глобалізації. Обґрунтування специфіки соціально-філософського проектування транзиту української спільноти в інтегрований соціокультурний простір сприятиме: 1) уточненню зовнішнього й внутрішнього контекстів

суспільної трансформації; 2) систематизації чинників, що зумовлюють маргінес спільноти, з метою визначення детермінант її демаргіналізації; 3) опрацюванню інтеграційних орієнтирів, компромісних для негетерогенного соціуму.

Результати дисертації можуть бути використані у розробці й верифікації державних програм соціально-економічного розвитку України, зокрема тих, в яких визначаються інтеграційні пріоритети, підходи до фінансування науки, принципи співробітництва із міжнародними організаціями.

Матеріали можуть використовуватися для подальших теоретичних досліджень трансформаційних процесів, а також у навчальному процесі при викладанні соціальної філософії, соціології, політології, міжнародної економіки.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації обговорювалися на теоретичних семінарах кафедри філософії Національного авіаційного університету, а також оприлюднені у виступах на міжнародних науково-практичних конференціях: «Державні закупки в Україні. Розвиток і проблеми» (Київ, 2003); «Соціально-економічний розвиток України до 2015 р.: проблеми та механізми забезпечення», що проходила в рамках міжнародного економічного форуму «Теорія і практика розвитку корпоративного сектора економіки України в контексті цілей тисячоліття та світової глобалізації» (Київ, 2004); міжнародних наукових конференціях «Філософія космізму і сучасна авіація» (Київ, 2004, 2005, 2007); всеукраїнській науковій конференції «Українській образ світу: особливості у світовому контексті» (Київ, 2008).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у 7 публікаціях, з них 3 статті у фахових виданнях ВАК України з філософських наук.

Структура дисертації спрямована насамперед на досягнення сформульованої мети та завдань дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел (225 позицій). Загальний обсяг дисертації – 191 сторінка, основна частина дисертації – 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, окреслюється стан наукової розробки проблеми, визначені методологічні основи і принципи дослідження, сформульовані мета і завдання розвідки, розкривається її наукова новизна, теоретичне і практичне значення, наводяться дані про апробацію результатів дослідження, публікації та структуру роботи.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні засади дослідження маргінальності спільнот» уточнено головний концепт роботи, здійснено ретроспективний аналіз стосовно фіксації у науковій думці особливостей прояву явища маргіналізації під час історичного саморозгортання суспільства, визначено методологічну базу дослідження, виявлено підходи до ідентифікації маргіналізації спільнот як феномену сучасних соціокультурних процесів.

У підрозділі 1.1. – «Когнітивний аналіз генези поняття маргінесу» – послідовно реконструюється той етап наукових розробок маргінесу, на якому цей соціальний феномен виокремлюється із цілісності загальних проблем суспільного розвитку і досліджується як самостійний елемент соціальної теорії з потужним евристичним потенціалом. В рамках підрозділу були проаналізовані особливості предмету їхнього дослідження та наукові підходи, які позначились на специфіці дослідницьких конструкцій американських (Р.Парк, Е.Стоунквіст, Т.Веблен, Д.Головенські та ін.), західноєвропейських (А.Фарж, Б.Манчіні, Я.Штумський, М.Фуко, Ж.Дерріда, Ф.Дельоз, Ж.Гваттарі та ін.), радянських й пострадянських (Є.Старіков, М.Темкін, О.Головатенко, В.Криворотов, В.Шапинський, Н.Навджавонов, та ін.) і вітчизняних (А.Атоян, Т.Кім, Ю.Калиновський, Д.Коновалов, Ю.Дмитрієнко, В.Бобиль, Т.Мацейків, В.Муляр та ін.), а також сучасних західних (А.Турен, П.Леонард, П.Абрахамсон та ін.) соціально-філософських шкіл і течій.

У підрозділі 1.2. – «Понятійно-термінологічний апарат дослідницької концепції та методи соціально-філософського аналізу явища маргінесу» – встановлено, що періодична експлікація у суспільстві публіцистичних штампів на наукові термінологічні рамки поняття «маргінесу» негативно впливала на використання евристичного потенціалу концепції соціальної маргінальності, що детермінувало необхідність дати визначення поняттю «маргінес», яке б найбільш повно визначало його як феномен сучасного соціокультурного дискурсу.

Методологічна база дисертаційного дослідження визначається на основі узагальнення розглянутих теоретичних підходів до осмислення цього соціального феномену та екстраполяції отриманих результатів аналізу на особливості його прояву в умовах глобалізації. Важлива увага приділяється трансформації уявлення вчених про маргінес як бінарних опозицій «норма-патологія» та «центр-периферія» системи суспільних цінностей до розуміння синергетичної сутності соціальних процесів, що протікають у складних, відкритих, дисипативних системах (В.Бранський, С.Пожарський, А.Гальчинський), якими є маргінальні спільноти.

З метою дослідження соціальних механізмів трансформації маргінальних спільнот сформульовані поняття «маргінальний перехід», «маргінальний стрибок», розглянуто співвідношення понять «трансформація» і «розвиток».

Другий розділ – «Особливості трансформацій маргінальних спільнот у сучасних умовах» – присвячено філософській рефлексії щодо природи, сутності, змісту та форм маргінесу, а також дослідженню найбільш характерних для доби глобалізації його чинників на мезо- та макрорівнях аналізу суспільних процесів.

У підрозділі 2.1. – «Філософська рефлексія щодо феномену маргінесу: природа, сутність, зміст та форми» – уточнюється природа явища маргінесу, яка впливає із природи людської нерівності у суспільстві. На підставі дослідження розгортання логічного у процесі послідовного ускладнення соціальних контекстів робиться узагальнення, що природа маргінесу постає як перетворена форма існуючих у суспільстві соціальних суперечностей щодо виробництва та розподілу суспільних благ, в результаті яких окремі соціальні

об'єкти не отримують або втрачають можливість реалізувати свої суспільні функції повною мірою. Водночас наголошується, що складне переплетіння та взаємопроникнення матеріального й духовного детермінує важливість використання комплексного підходу у дослідженні даного явища з метою врахування його цілісності та уникнення однобічних, схоластичних підходів у тлумаченні маргінесу. Отже його природа розглядається у комплексі соціальних суперечностей, що виникають у всіх сферах суспільного буття і впливають на трансформацію у суспільстві норм та аксіологічних орієнтирів. Такий підхід дозволяє більш повно розкрити сутність маргінесу, що виступає як сукупність процесів, котрі впливають на дивергенцію образу світу певного соціального об'єкта домінуючого у суспільстві, що зумовлює специфічну обмеженість його взаємозв'язків у соціумі. Висловлюється ідея, що за своєю сутністю маргінес відіграє у суспільстві роль концентратора іманентних суперечностей (аксіологічних дивергенцій, опозиції щодо домінуючих у соціумі принципів виробництва та розподілу суспільних благ тощо), притаманних існуючому соціальному порядку. Саме їх концентрація у специфічних соціальних об'єктах (маргінальних спільнотах) сприяє актуалізації відповідного суспільного дискурсу, результатом якого є перехід суспільства до нового, інколи компромісного соціального порядку, що дозволяє зняти накопичені у соціумі суперечності.

Зміст маргінесу постає як сукупність процесів дистанціювання специфічних соціальних об'єктів від домінуючих у суспільстві норм та аксіологічних орієнтирів, а також локалізації таких об'єктів у суспільстві, обмеження їх у реалізації своїх соціальних функцій. При цьому необхідно мати на увазі, що маргінес характеризується дихотомією «висхідний-низхідний», а значить і зміст маргінесу (як сукупність об'єктивованих і суб'єктивованих процесів для висхідної та низхідної складових цього феномену) матиме складний, багатогранний контекст. Виділяється об'єктивована і суб'єктивована форми маргінесу. Так, якщо об'єктивована форма фіксує результати суспільної політики відносно співіснування із маргінальними об'єктами та соціально-економічного управління ними, то суб'єктивована – відображає процеси дивергенції особливого внутрішнього світосприйняття суб'єкта із генеральними аксіологічними орієнтирами та пануючими нормами у суспільстві.

Маргінес характеризується дихотомією «низхідний-висхідний», однак окремі його форми складно диференціювати як винятково низхідні або висхідні. Наприклад, міграція може виступати як низхідна форма маргінесу (коли соціальний суб'єкт прагне покращити рівень свого існування лише за рахунок більш вищих соціальних стандартів спільноти, до якої мігрує), так і як чинник висхідного розвитку (здобуття специфічної освіти, професії, реалізації таланту тощо). Аналогічне взаємопроникнення спостерігається з об'єктивованими і суб'єктивованими формами феномену. Зокрема, сегрегація, з одного боку, виступає як об'єктивована форма маргінесу, яка фіксує загальний (колективний) підхід до одиничного (унітарного), з іншого – локалізація маргінальних об'єктів

поглиблює їхню низхідну детермінацію і ускладнює відтворення ними втрачених соціальних зв'язків, що постає як суб'єктивована форма.

У *підрозділі 2.2. – «Соціально-економічні чинники сучасного маргінесу спільнот»* – проаналізовано вплив сучасних тенденцій розвитку суспільства на формування соціально-економічних диспропорцій між спільнотами. Встановлено, що на маргіналізацію спільнот впливають: а) особливості функціонування окремих національних галузей економіки в умовах інтернаціоналізації виробництв; б) зростання неконтрольованого відтоку людського капіталу; в) латентні механізми поглиблення бідності країн, що є аутсайдерами регіональної інтеграції. Наголошується, що у добу нематеріальної економіки, яка наразі зароджується в постіндустріальних суспільствах (А.Гальчинський, В.Іноземцев, М.Кастельс, О.Некlessа та інші), «людський капітал» є тим ресурсом, котрий здатний забезпечити синергетичний ефект трансформації маргінальних спільнот під час їх транзиту у інтегрований соціокультурний простір.

У *підрозділі 2.3. – «Інституціональні чинники маргіналізації спільнот»* – визначені обставини, за яких маргінес спільнот впливає на діяльність суспільних інститутів, макрорівень яких репрезентовано бюрократичними апаратами національного та наднаціонального управління, а мезорівень – суспільно-політичними організаціями і рухами (Ф.Бородкін, Б.Кландерманс, К.Маккарті, Р.Сумарівалла, Д.Рухт, В.Ходкінсон).

Особливості інституціональних чинників маргінесу в сучасних умовах фіксуються на мезо- та макрорівні суспільного розвитку. Політично-адміністративний апарат (міжнародні організації і спілки, національні уряди та наднаціональні суб'єкти) як макрорівень інституціональної структури суспільства продукує певні суспільні стандарти, які входять у суперечність з об'єктивними умовами розвитку конкретних спільнот. Подібний інституціональний суб'єктивізм зумовлює виникнення подвійних стандартів у суспільстві, внаслідок чого замість інтеграції спільнот зростає їх диференціація.

Зазначається, що разом із розширенням відкритості суспільства посилюється ступінь зовнішнього впливу на умови функціонування його внутрішніх систем (фінансово-економічних, соціальних, духовних), внаслідок чого зростає роль інституціональних чинників у маргіналізації специфічних спільнот.

Звертається увага на те, що у результаті кількісного й якісного зростання засобів електронної комунікації та зростаючої кількості так званих «мережевих спільнот» відбувається віртуалізація важливих функціональних зв'язків соціуму, що може вплинути на трансформацію інституціональної структури суспільства з відповідними змінами інституціональних чинників маргінесу.

Вказується, що у найбільш узагальненому вигляді маргінальні спільноти, які утворюються під впливом соціально-економічних й інституціональних чинників, можна поділити на три основні групи. Першу і найбільш численну групу складає «людський капітал» країн з транзитивною економікою, який на

сучасному етапі має обмежені можливості для самореалізації, але зберігає високу мотивацію для поліпшення свого соціального становища у суспільстві.

До другої групи можна віднести welfare-залежні верстви населення розвинених країн, орієнтованих на отримання соціальних виплат і не зацікавлених у активізації своєї суспільної ролі. Така негативна компліментарність і «приземленість» структури цінностей блокують домінують сталого висхідного розвитку її членів, внаслідок чого дана група не може трансформуватись у цілісне, перетворитись на оригінальний соціум із високим синергетичним потенціалом власного розвитку.

До третьої групи можна віднести той прошарок суспільства, який, попри власну мотивованість до асиміляції, вимушений існувати в умовах своєї спільноти. Залежно від зовнішніх обставин представники цієї групи можуть стати як рушійною силою прогресивного оновлення суспільства, так і його регресу.

Третій розділ – «Траєкторії трансформацій маргінальних спільнот в умовах регіональних інтеграцій» – присвячено опрацюванню теоретичних засад щодо управління трансформацією маргінальних спільнот у соціокультурний простір; розглянуто важливі детермінанти здійснення українською спільнотою «маргінального стрибка» до вищого соціального порядку.

У *підрозділі 3.1. – «Феномен «маргінального стрибка» спільнот»* – обґрунтовується феномен «маргінального стрибка» як перехід маргінального об'єкта на новий, передовий рівень суспільного буття з якісною трансформацією своєї сутності за відносно нетривалий час, розглядаються приклади його прояву (економічне «диво» післявоєнної Японії, «азіатських тигрів»). Зазначається, що здійснення об'єктом стрибка на якісно новий рівень соціального порядку можливе за умов надбання ним необхідних кількісних характеристик. Діалектична єдність якості й кількості виражається в понятті «міра». Для маргінальних спільнот однією із складових такої міри виступає норма, яка маркує межі, в котрих зберігаються якості і функції, притаманні відповідному агрегатному стану соціального об'єкта.

Однак стверджувати, що детермінантою переходу маргінальної спільноти на новий рівень соціального порядку може стати просте прийняття і засвоєння суспільством нових норм, означатиме обрання лінійного, механістичного підходу у дослідженні, оскільки за своєю сутністю норма виконує роль стабілізатора суспільних взаємозв'язків і має консервувати агрегатний стан суспільства. У якості робочої гіпотези, яка б дозволила адекватно описати механізм складних, нелінійних суспільних процесів трансформацій маргінальних спільнот, приймається те, що вони супроводжуються зміною (ротацією, заміщенням) відповідних домінант, які детермінують місце певної спільноти у соціокультурній конструкції. Тобто «старі» норми не вмирають, не зникають, а витісняються новими нормами на другий план аксіологічних орієнтирів соціального суб'єкта і за певних соціокультурних умов можуть знову отримати домінантний статус.

Зазначається, що передумовами «маргінального стрибка» спільноти є можливість діалогу у суспільстві щодо шляхів національного розвитку (зокрема, у площині формування унітарного національного образу світу як інтегральної характеристики специфіки національної свідомості і культури, що фіксує їхні інваріантні, програмові особливості, які забезпечують історичну спадкоємність національного буття); визначення траєкторії її соціокультурного транзиту, що потребує не лише визначення кінцевого «пункту призначення» транзиту, але й тих чинників, синергія яких впливатиме на темпоральні і якісні зміни у самому соціальному об'єкті, характер його взаємозв'язків із навколишнім соціальним середовищем та подальшу траєкторію вже спільного руху.

У *підрозділі 3.2. – «Особливості соціально-філософського проектування соціокультурного розвитку спільнот»* – розглядаються фактори, які впливають на об'єктивність результатів соціально-філософського проектування траєкторії транзиту соціального суб'єкта у соціокультурний простір, що динамічно розвивається в процесі регіональної інтеграції.

Вказується, що для країн із транзитивною економікою цей процес ускладнюється тим, що: а) на перший план для суб'єкта виходить необхідність рішення оперативних і нагальних питань фундаментальної перебудови усіх сфер суспільного життя, внаслідок чого виникає небезпека застосування «ручного керування», яке лише консервує проблеми відставання у розвитку (В.Семиноженко); б) світ усе далі стає поліцентричним, а значить зростатиме кількість варіантів відхилення вектору регіональних інтеграцій та похідних параметрів для моделювання; в) багатогранність сучасних процесів глобалізації, результати яких неможливо визначити однозначно, наприклад, як розвиток «нематеріальної» економіки (П.Дракер, А.Гальчинський, В. Іноземцев, М.Кастельс, М.Манн, А.Негрі, М.Хардт та інші).

Наголошується, що ефективність транзиту маргінальних спільнот залежить не лише від врахування особливостей трансформацій соціокультурного простору у темпоральних рамках інтеграції спільноти. Важливим елементом зазначеного процесу є гармонізація соціокультурних ціннісних орієнтацій суспільства у відповідності до детермінант його розвитку. За цих обставин соціально-філософське проектування має враховувати насамперед унікальність існуючих соціокультурних систем і хибність механістичного, лінійного підходу до екстраполяції нехай і передового, але вже минулого досвіду.

У *підрозділі 3.3. – «Детермінанти «маргінального стрибка» України»* – логічне розгортання теми трансформацій маргінальних спільнот в умовах інтеграції переведено у площину дослідження соціально-економічних детермінант розвитку України. Зокрема, визначені проблемні аспекти розбудови регіонального соціокультурного простору з подальшим їх співвіднесенням до потенціалу української спільноти у контексті пошуку шляхів гармонізації суспільного розвитку, подолання викликів глобалізації.

Знайшла подальшого розвитку думка про те, що економіка, заснована на зростаючому масовому споживанні, висуває до науки особливі вимоги, зумовлюючи домінування прикладних досліджень над теоретичними внаслідок

превалювання у соціумі попиту на оптимізаційні інновації над проривними (В.Семиноженко). Водночас на «біфуркаційний зсув» у розвитку суспільства впливає наявність в ньому саме проривних інновацій. Обґрунтовується, що за сучасних обставин конкурентна перевага вітчизняної науки полягає у її традиції щодо примату теорії над практикою, фундаментальних досліджень над прикладними.

Розглядається можлива роль української спільноти у вирішенні сучасних викликів для суспільства – запобігання продовольчій, енергетичній, екологічній, демографічній та іншим соціальним кризам. Саме наявність достатнього матеріального та нематеріального ресурсу в українській спільноті утворює той потенціал, який є необхідною умовою для здійснення нею переходу до якісно нового соціального порядку.

У **Висновках** формулюються основні результати дослідження, а також зазначаються перспективи подальшої розробки проблеми трансформації маргінальних спільнот в умовах глобалізації:

1. Аналіз підходів до вивчення феномену маргінесу виявив відсутність єдиного визначення відповідного поняття. Дослідження показало, що визначення специфіки маргінесу в умовах глобалізації потребує компліментарності методологічного та соціокультурного аспектів. Разом із тим глибина й динамічність сучасних трансформаційних процесів у суспільстві детермінує інваріантність форм буття явища маргінесу спільнот, що відображається в описовому характері його визначення. В рамках дослідження даного феномену на макрорівні пропонується аналітична концепція «маргінального переходу» спільнот, що постає як зміна сутності суспільних зв'язків соціального об'єкта, які фіксують його специфічне положення у суспільстві, а також «маргінального стрибка», як форми переходу спільноти до її нового статусного виміру у соціальному порядку впродовж нетривалого періоду.

2. Природа явища маргінесу показана як іманентно-детермінована діалектична єдність соціальних суперечностей, що виникають у всіх сферах суспільного буття і впливають на трансформацію у суспільстві норм та аксіологічних орієнтирів, внаслідок яких окремі соціальні об'єкти втрачають можливість повною мірою реалізувати свої суспільні функції. Сутність його розкривається в процесах дивергенції образу світу певного соціального об'єкта домінуючим у суспільстві стандартам, що зумовлює специфічність його зв'язків у соціумі та детермінує відмінність його соціальних практик.

3. Соціально-економічні чинники маргінесу фіксуються в особливостях міжнародного розподілу суспільних благ, отриманих в процесі інтернаціоналізації економіки; зростанні неконтрольованого відтоку «людського капіталу» до розвинених країн; поглиблення бідності між спільнотами. Інституціональні чинники маргінесу зумовлені контрпродуктивною діяльністю адміністративно-політичної системи (національні та наднаціональні бюрократичні апарати, міжнародні організації та установи), а також суб'єктивним характером діяльності різноманітних суспільних неприбуткових організацій і соціальних рухів (інституціональним суб'єктивізмом).

4. «Маргінальний стрибок» спільноти (як процес зміни сутності і якості соціальних зв'язків, які фіксують положення маргінального об'єкта у суспільстві) неможливий без трансформації соціальних норм та аксіологічних орієнтирів всередині соціуму, які виступають як міра у діалектичній єдності кількісних і якісних змін. При цьому «старі» соціальні норми і аксіологічні орієнтири не «вмирають», а витісняються «новими» домінантами на другий план суспільної свідомості. Ця теза важлива для сфери соціального управління, оскільки фіксує зворотність процесу заміни «нових» норм і аксіологічних установок суспільства на «старі». Важливішою передумовою для здійснення спільнотою «маргінального стрибка» є можливість конвергенції суспільних орієнтирів щодо вектору трансформаційного переходу. Відсутність діалогу в гетерогенному суспільстві не дозволяє зафіксувати соціуму відповідну домінанту соціального розвитку, внаслідок чого його соціальні дії тяжіють до застарілої домінанти, що лише поглиблює маргіналізацію спільноти.

5. Інтеграційні процеси у суспільстві синергетично змінюють зв'язки між соціальними об'єктами, внаслідок чого у соціокультурному просторі більш чітко проявляються контури незаповнених сучасним соціальним змістом місць, що відповідають унікальному потенціалу спільнот, які опинились на маргінесі. Важливим чинником соціально-філософського проектування траєкторії транзиту маргінальної спільноти у інтегрований простір є визначення співвідношення проблемних зон у розвитку постіндустріальних суспільств і потенціалу маргінальних спільнот, обумовленого її унікальною соціокультурною генезою. Принцип взаємодоповнювання детермінує синергетичний ефект інтеграційних процесів, на відміну від лінійного характеру принципів «наздоганяючого розвитку».

6. Основними детермінантами «маргінального стрибка» України можна вважати: а) примат фундаментальної науки над прикладними; б) готовність суспільства позитивно сприйняти економічну парадигму інноваційного розвитку; в) потенціал для взаємодії з розвиненими спільнотами у боротьбі із глобальними кризами (продовольчою, енергетичною та екологічною тощо); г) наявність необхідного ресурсу «людського капіталу».

7. Результати дослідження трансформації маргінальних спільнот в умовах глобалізації можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу особливостей феномену маргінесу, оскільки динамічність глобалізаційних процесів детермінує ускладнення його змісту і форм, а відтак, актуалізує уточнення відповідних знань. Ключові терміни «маргінес», «маргінальний перехід», «маргінальний стрибок» можуть органічно лягти в основу майбутніх дисертаційних розробок. Винятково значимим в майбутньому стане соціально-філософський аналіз особливостей і детермінант «маргінального стрибка» України в інтегрований соціокультурний простір. Результати дослідження можна використати в сфері розбудови міжнародних відносин, при розробці практичних курсів та спецкурсів з соціальної філософії, політології, соціології тощо.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладені у таких публікація автора:**

1. Давиденко В.О. Маргінальні трансформації спільнот в умовах глобалізації / В. О. Давиденко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. пр. – К., 2006. – №1 (3). – С. 69-73.
2. Давиденко В.О. Маргінес в умовах глобальних трансформації у суспільстві та шляхи гармонізації мезокосмосу / В. О. Давиденко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. пр. – К., 2007. – №1 (5). – С. 123-126.
3. Давиденко В.О. Особливості маргінальних перетворень у суспільстві на сучасному етапі / В. О. Давиденко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. пр. – К., 2008. – №1 (7). – С. 124-127.
4. Давиденко В. Феномен «маргінального стрибка» спільнот в умовах інтеграції суспільства / В. О. Давиденко // Молодь і ринок. – Дрогобич: Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І.Франка, 2006. – №3(18). – С. 122-126.
5. Давиденко В. Траєкторії трансформації українського образу світу в умовах викликів глобалізації / В.О. Давиденко // Українознавчий альманах. Випуск 1: Український образ світу: особливість у світовому контексті. – К., 2009. – С. 183-185.
6. Давиденко В. Государственные гарантии в системе социально-экономического управления как отдельный вид государственных закупок / В.О. Давиденко // Государственные закупки в Украине. Развитие и проблемы. Материалы 1 Междунар. науч.-практ. конф., 24-25 октября 2003 года, г. Киев. – К., 2003. – С. 95-98.
7. Давиденко В.О. Вплив світових тенденцій міграції населення та інформатизації суспільства на соціально-економічний розвиток України до 2015 року / В. О. Давиденко // Збірник доповідей та тез Міжнародного економічного форуму «Теорія і практика розвитку корпоративного сектора економіки України в контексті цілей тисячоліття та світової глобалізації», 27-28 травня 2004 р., м. Київ. – К.: Видавничий дім «Корпорація», 2004. – С. 102-106.

АНОТАЦІЇ

Давиденко В.О. Трансформація маргінальних спільнот в умовах глобалізації: соціально-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню особливостей феномена маргінесу спільнот в сучасних умовах. Уточнено природу, сутність, зміст та

форми маргінесу. Виокремлено соціально-економічні та інституціональні чинники маргінесу спільнот на етапі соціокультурних інтеграцій у суспільстві. Обґрунтовано, що синергетичний контекст сучасних соціальних трансформацій створює умови для «маргінального стрибка» специфічних спільнот як форми їх переходу до нового соціального порядку (демаргіналізації). Показано, що «маргінальний перехід» спільноти неможливий без діалогу між елітами суспільства щодо визначення вектору соціокультурного транзиту, а також трансформації соціальних норм і аксіологічних орієнтирів всередині соціуму.

Ключові слова: маргінес, маргінальні спільноти, міграція, «людський капітал», соціальні суперечності, аксіологічні орієнтири, трансформація, соціальний порядок, інтеграція, сегрегація.

Давиденко В.А. Трансформации маргинальных сообществ в условиях глобализации: социально-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03. – социальная философия и философия истории. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена исследованию особенностей феномена маргинализации сообществ в современных условиях. В работе обосновывается мысль, что сущность общественных противоречий, возникающих на современном этапе глобализации общества, создает предпосылки для возможной реконструкции маргинальными сообществами своих важнейших связей, которые детерминируют их социальное положение в социуме.

Исследование генезиса, природы, сущности, содержания и сложившихся форм проявления в социуме феномена маргинализации сообществ позволило сформулировать концепцию «маргинального скачка» как возможной формы их перехода к новому социальному порядку (демаргинализации). Обосновано, что такой переход невозможен без трансформации социальных норм и аксиологических ориентиров внутри общества, которые выступают как мера в диалектическом единстве количественных и качественных изменений. При этом выдвинута гипотеза, что «старые» социальные нормы и аксиологические ориентиры не «умирают», а вытесняются «новыми» доминантами на второй план общественного сознания, что обуславливает определенную обратимость ценностно-нормативных трансформаций в обществе.

В диссертации на макро- и мезоуровнях проанализированы социально-экономические и институциональные факторы маргинализации сообществ на современном этапе развития общества. Показано, что социально-экономические факторы маргинализации фиксируются в особенностях международного распределения общественных благ, полученных в процессе интернационализации экономики, роста неконтролируемого оттока «человеческого капитала» в развитые страны, увеличения социально-экономического разрыва между бедными и богатыми государствами.

Институциональные факторы маргинализации сообществ детерминированы контрпродуктивной деятельностью административно-политической системы (национальные и наднациональные бюрократические аппараты, международные организации и фонды), а также субъективным характером функционирования различных общественных неприбыльных организаций и социальных движений.

На основании анализа специфики проявления интеграционных процессов в обществе сделан вывод относительно того, что их влияние синергетически изменяет связи между социальными объектами, вследствие чего в социокультурном пространстве более четко проявляются контуры мест, незаполненных современным содержанием. Показано, что именно соответствие такому контексту уникального потенциала сообществ, оказавшихся на периферии общественных процессов, создает предпосылки для их социокультурного транзита и демаргинализации.

Обосновано, что принцип взаимодополнения детерминирует синергетический характер протекания интеграционных процессов в отличие от линейной зависимости парадигмы «догоняющего развития» общества.

Результаты работы выступают одной из важнейших теоретических предпосылок преодоления существенных диспропорций в обществе, углубляющихся в контексте протекания процессов глобализации.

Ключевые слова: маргинализация, маргинальные сообщества, миграция, «человеческий капитал», социальные противоречия, аксиологические ориентиры, трансформация, социальный порядок, интеграция, сегрегация.

Davydenko V. The transformations of marginal communities in the globalization conditions: social-philosophy analysis. – Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of philosophical sciences behind a speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of the history. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

The Dissertation work is dedicated to researching of the special features of the phenomenon of marginalization in the contemporary conditions. The study specifies semantics nature, essence, content and forms of this phenomenon. It is discharged the social-economy and institutional factors of marginalized societies at the stage of social-culture integrations in the society. That made possible to expose that synergetic context of modern social transformations has been given conditions for “marginal jump” by especial societies as a form their transition to new social order (demarginalization). It is shown that “marginal transition” of a society has been impossible without dialog between elites of the country relatively of definition of the vector of social-culture transit and the transformation of social standards and axiological orientations inside the society.

Key words: marginalization, marginal societies, migration, human recourses, social collisions, axiological orientations, transformation, social order, integration, segregation.